

Een bewogen geschiedenis: Het archief van het bestuur der gemeentewegen

De wegen in onze omgeving lijken op het eerste zicht misschien niet uit te nodigen om er een onderzoek aan te wijden, maar schijn bedriegt. Via het verhaal van de wegen krijgt men een idee over hoe woonkernen groeien, kan men zien hoe men omgaat met open ruimte, hoe handelstransport mogelijk wordt gemaakt enzovoort. In het Rijksarchief bevindt zich het archief van het voormalig Bestuur der Gemeentewegen. In dit artikel willen we nagaan hoe we de informatie kunnen gebruiken voor lokaal onderzoek.

Langs Vlaamse wegen: een brok geschiedenis

Het lokale wegen- en waternet in België kende in de 19de eeuw en in de eerste helft van de 20ste eeuw een indrukwekkende uitbreiding, parallel met de bevolkingsgroei, de ontwikkeling van de economie en het daaraan gekoppelde groeiende verkeer. Deze uitbreiding moest echter in goede banen worden geleid. In dat kader vaardigde de nationale overheid al in de jaren 1840 een aantal wetten uit.

De nationale bevoegdheden inzake de lokale wegen werden vastgelegd door volgende wetten:

- de Gemeentewet van 30 maart 1836
- de wet betreffende de buurtwegen (*Voirie Vicinale*) van 10 april 1841
- de wet betreffende het toezicht op de stadswegen (*Voirie Urbaine*) van 1 februari 1844
- De reglementering op de watering¹ (*Wateringues*), de openbare besturen die waakten over de lokale waterhuishouding, werd ingevoerd met het Koninklijk Besluit van 9 december 1847 en werd gaandeweg van toepassing in het hele land.
- De wet van 7 mei 1877 regelde dan weer de bevoegdheden inzake de onbevaarbare waterlopen (*Cours d'eau*) en zou pas worden geactualiseerd in 1967.

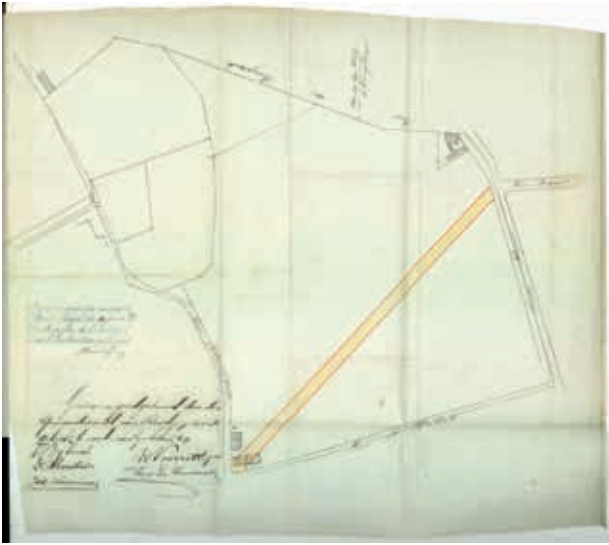
De Gemeentewet van 1836 bepaalde dat beslissingen van de gemeenteraad over de afbakening van de grote wegen en de algemene rooiplannen van steden of bebouwde kommen voor advies aan de Bestendige Deputatie voorgelegd moesten worden vooraleer de koning deze kon goedkeuren. Diezelfde verplichting gold voor de aanleg, verbreding en de opheffing van bestaande straten.

Wetten uit 1841 en 1844 verdeelden de wegen in verschillende categorieën. Enerzijds waren er de grote wegen of wegen van groot verkeer (*grande voirie*) met bijvoorbeeld rijkswegen en provinciale wegen. Anderzijds waren er kleine wegen (*petite voirie*) met de buurtwegen, de stadswegen en de gemeentewegen.

Voor de erkenning en aanleg van buurtwegen en paden volstond de goedkeuring door de Bestendige Deputatie. De in 1841 uitgevaardigde wet op de buurtwegen verplichtte de gemeenten bovendien om een Atlas van de Buurtwegen op te stellen en voor goedkeuring aan de Bestendige Deputatie voor te leggen. De Atlas der Buurtwegen geeft per gemeente alle wegen en buurtwegen op, voorziet hen van een nummer en vormt zo een inventaris van alle openbare en private wegen. Bij buurtwegen heb je een onderverdeling in de buurtweg en de voetweg. Deze laatste waren smalle paden op het platteland die vooral door voetgangers (en later ook fietsers) werden gebruikt.

Stadswegen waren alle straten, stegen, doorgangen en doodlopende stegen die op de openbare weg uitkwamen in de steden of in de bebouwde kom van landelijke gemeenten met meer dan 2.000 inwoners. De wet van 1 februari 1844 betreffende het toezicht op de stadswegen voerde een eenvoudiger procedure in: voor de aanleg van stadswegen volstond enkel de goedkeuring van de gemeenteraad, al was hoger beroep wel mogelijk. De grens van 2.000 inwoners zou afgeschaft worden in 1897, waardoor alle gemeenten voortaan de straten in

hun bebouwde kom bij de categorie stadswegen konden laten indelen.

Kaart bij een Koninklijk Besluit uit 1887 betreffende de aanleg van wegen in de gemeente Berchem (eerste fase).

©Algemeen Rijksarchief

Gemeentewegen waren tot slot alle door de gemeente beheerde wegen die niet als buurt- of stadsweg geklasseerd waren. Het onderscheid tussen gemeentewegen en buurtwegen wordt nog steeds gemaakt, de categorie van de stadswegen daarentegen werd opgeheven door de Stedenbouwwet van 29 maart 1962.

Met het Koninklijk Besluit van 1847 werd de reglementering van de wateringen uitgewerkt. De goedkeuring van de nationale overheid was voortaan vereist voor de afbakening van hun grondgebied, hun huishoudelijk reglement, de benoeming van de leden van het dagelijks bestuur en, tot slot, voor de aanleg, wijziging of afschaffing van afwaterings- of irrigatiekanalen.

Voor de waterlopen werd een onderscheid gemaakt tussen de bevaarbare waterwegen (die onder de hoger vermelde categorie van de grote wegen vielen) en de 'niet-bevaarbare en niet-vlotbare' waterlopen. Voor de lokale waterlopen bepaalde de wet van 7 mei 1877 dan weer dat de provincies in samenwerking met de gemeenten een overzicht moesten opstellen van alle onbevaarbare waterlopen en dat de Bestendige Deputatie deze diende te laten vaststellen door de koning: dit was de wettelijke grondslag voor de opmaak van de atlanten van de onbevaarbare waterlopen. Volgens diezelfde wet kon bij de koning beroep aangetekend worden

tegen beslissingen van de Bestendige Deputatie met betrekking tot de verdeling van de kosten voor onderhouds- en verbeteringswerken onder de eigenaars van de oevers en de fabrikanten of andere gebruikers. Hetzelfde gold voor beslissingen van inzake de oprichting of wijziging van molens, fabrieken, bruggen, sluizen, versperringen en keerdammen.

Voorts zou de wetgever in de tweede helft van de 19de eeuw en het eerste decennium van de 20ste eeuw proberen om met behulp van toelagen de aanleg en verbetering van de lokale wegen en waterlopen te stimuleren. Vanaf 1841 werden er kredieten in de begroting ingeschreven voor subsidies waarmee de nationale overheid de gemeenten tot actie probeerde aan te sporen. Later werden gelijkaardige gewone en buitengewone kredieten gereserveerd voor toelagen voor buurtwegen, hygiënewerken en waterlopen.

In 1847, enkele jaren na de uitvaardiging van de voornaamste wetgeving, werd bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken een dienst opgericht die het beleid inzake de lokale wegen (en de onbevaarbare waterlopen) moest coördineren, zowel qua toezicht als qua subsidiëring. Deze dienst, die aanvankelijk de schijnbaar onbeduidende naam *3e Bureau: Voirie Communale* droeg, beheerde de dossiers en stelde de desbetreffende Koninklijke Besluiten op. De dienst kreeg in 1929 de naam van Algemeen Bestuur der Gemeentewegen. Ook het ministerie waaronder de dienst ressorteerde, wijzigde: eerst het Ministerie van Landbouw; later het Ministerie van Openbare Werken. Als gevolg van de staatshervorming van 1980 werd de administratie opgeheven. Tijdens zijn bestaan had de dienst ook 28 jaar toezicht op (een deel van) de wateringen.

Het archief van het bestuur der gemeentewegen: inhoud en lacunes

Tot zover het historisch kader in een notendop. Het geïnventariseerde archief dat door het Algemeen Rijksarchief wordt bewaard, neemt zijn aanvang in 1848 en eindigt in 1939, met nog enkele fragmentarische stukken uit de jaren 1940-1944. De kern van het archief bestaat uit verschillende reeksen ingebonden Koninklijke Besluiten met betrekking tot de buurtwegen, stadswegen, waterlopen en wateringen in het hele land. De Koninklijke Besluiten kunnen vanuit een ruimer perspectief worden bestudeerd om de evolutie in de groei van het Belgische wegen- en waterloppennet in kaart te brengen

en de rol van lokale, provinciale en nationale overheden hierin te traceren. Vanzelfsprekend kunnen de besluiten ook gebruikt worden om een weg of bepaald gebied te onderzoeken.

Chronologisch ingebonden Koninklijke Besluiten.

Vooraan in elke band is doorgaans een overzichtslijst opgenomen, waarin per Koninklijk Besluit het volgnummer in de band, het volgordenummer van het dossier, de datum van het besluit, de aanduiding van de desbetreffende gemeente en provincie en, tot slot, een korte inhoud wordt vermeld. Voor de subsidiebesluiten vermeldt de lijst het volgnummer van het besluit, de datum van het besluit, de begunstigde instantie, de verleende subsidie en de reden van de subsidiëring. Deze besluiten zijn vaak vergezeld van kaarten en van uittreksels uit notulen van de gemeenteraad en/of de bestendige deputatie.

Gelet op de enorme aantallen besluiten is het weinig verrassend dat de nummering af en toe ontbreekt of hier en daar lacunes, overlappingsen en aanvullingen met bis of B vertoont. De Koninklijke Besluiten lopen enkel over de jaren 1848-1939. Oudere besluiten met betrekking tot de gemeentewegen uit de periode 1836-1845 zijn terug te vinden in een ander geïnventariseerd archiefbestand van het Ministerie van Binnenlandse Zaken met betrekking tot provincie- en gemeentezaken.² Meer recente zijn ongetwijfeld te vinden bij de diensten voor stedenbouw en ruimtelijke ordening van de verschillende gewesten. De gewestelijke diensten die bevoegd zijn voor het landbouw- en/of natuurbeleid zullen dan weer gelijkaardige archiefbestanden bewaren met betrekking tot de waterlopen en de wateringen.

Inhoudelijk kunnen de besluiten op een zeer groot aantal onderwerpen betrekking hebben:

- ingrepen in het wegennetwerk (zoals de aanleg, rechttrekking, verplaatsing, verbreding, vernauwing en afschaffing van straten, de vervreemding van wegoverschotten, rooilijnplannen, onteigeningen, enz.)
- de heffing van tollens en doorgangsrechten
- de heffing van extra gemeentelijke belastingen
- de uitkering van subsidies aan gemeenten voor verbeteringswerken en saneringswerken via gewone of buitengewone kredieten
- de goedkeuring van wijzigingen aan de provinciale reglementen inzake de buurtwegen
- de uitbreiding van de wet op de stadswegen tot (een gedeelte van) het grondgebied van een gemeente
- enzovoort

Daarnaast zijn er ook (veelal latere) besluiten terug te vinden met betrekking tot de onbevaarbare waterlopen en de wateringen. Voor de onbevaarbare waterlopen hebben deze hoofdzakelijk betrekking op de goedkeuring van de provinciale reglementen en verbeteringswerken. Voor de wateringen slaan de besluiten onder meer op de goedkeuring van de oprichting, (de aanpassing van) hun begrenzing, hun huishoudelijk reglement en de benoeming van de dagelijkse besturen.

Kaart bij een Koninklijk Besluit uit 1887 betreffende de aanleg van wegen in de gemeente Berchem (latere fase). © Algemeen Rijksarchief

Het archiefbestand telt echter ook een aantal belangrijke lacunes. Zo zijn er geen Koninklijke Besluiten bewaard gebleven van januari 1846 tot maart 1848, van januari tot april 1852 en van februari tot

begin april 1906. Even ernstig is het verlies van de indicateurs - registers waarin de belangrijkste gegevens genoteerd werden en zo opzoekingen mogelijk maakten - uit de periode 1848-1903. De vanaf 1903 bewaard gebleven indicateurs voor de stadswegen vormen de toegang op de besluiten tot de jaren 1930. Een gerichte opzoeking doen in andere reeksen zal bij gebrek aan een overzichtsinstrument echter veel meer tijd vergen. Vandaar dat in het volgende onderdeel een zoekstrategie wordt aangeraden.

Raadpleging van het archief

Elke onderzoeker werkt bij de raadpleging van het archief best in een viertal stappen.

1. Hoe kom je de datum van de gezochte koninklijke besluiten te weten?

Wanneer je nog geen idee hebt van de datum van een of meerdere besluiten, is de raadpleging van de chronologisch ingebonden besluiten uit de periode vóór 1903 (en voor de buurtwegen vóór 1913) bij gebrek aan indicateurs niet evident. Een alternatief bestaat erin om de relevante data van de besluiten te achterhalen via de semestriële inhoudstafels van het Belgisch Staatsblad onder de hoofding *Voirie - Wegen(is)*, *Voirie Urbaine - Stadswegen(is)*, *Voirie Vicinale - Buurtwegen(is)*, *Plans d'alignement - Rooilijnplannen - Cours d'eau - Waterlopen* en/of *Wateringues - Wateringen*. Het is nog maar de vraag of alle besluiten in het Belgisch Staatsblad wel verschenen zijn. Ook via andere bronnen kan men de data achterhalen. Zo vind je vast aanwijzingen in het gemeentearchief of publicaties van heemkundige kringen.

Sinds een paar jaar bestaat er een eenvoudiger oplossing voor dit probleem. De afgelopen jaren hebben alle Vlaamse provincies hun exemplaar van de Atlas der Buurtwegen uit de jaren 1840 gedigitaliseerd, gekoppeld aan hun geografisch informatiesysteem (GIS) en online voor raadpleging ter beschikking gesteld.³ Ook de Atlassen van de Onbevaarbare Waterlopen van 1877 werden al grotendeels ingescand.⁴ Op de provincie Limburg na, kan men via de digitale atlassen voor een gemeente of een stuk grondgebied de wijzigingen opsporen die mettertijd werden aangebracht. Deze wijzigingen vermelden de data van de Koninklijke Besluiten: aan de hand van die precieze gegevens kan je gericht gaan zoeken in de reeksen van het voormalig Bestuur der Gemeentewegen. Via de Atlassen der Buurtwegen kan je ook indirect nagaan

tot welke categorie een weg behoort. Vergeet daarbij niet dat de wetgever tot 1897 een onderscheid maakte tussen buurtwegen en stadswegen in functie van het inwonersaantal van een gemeente (meer of minder dan 2000).

Vind de Atlas der Buurtwegen voor jouw provincie via:

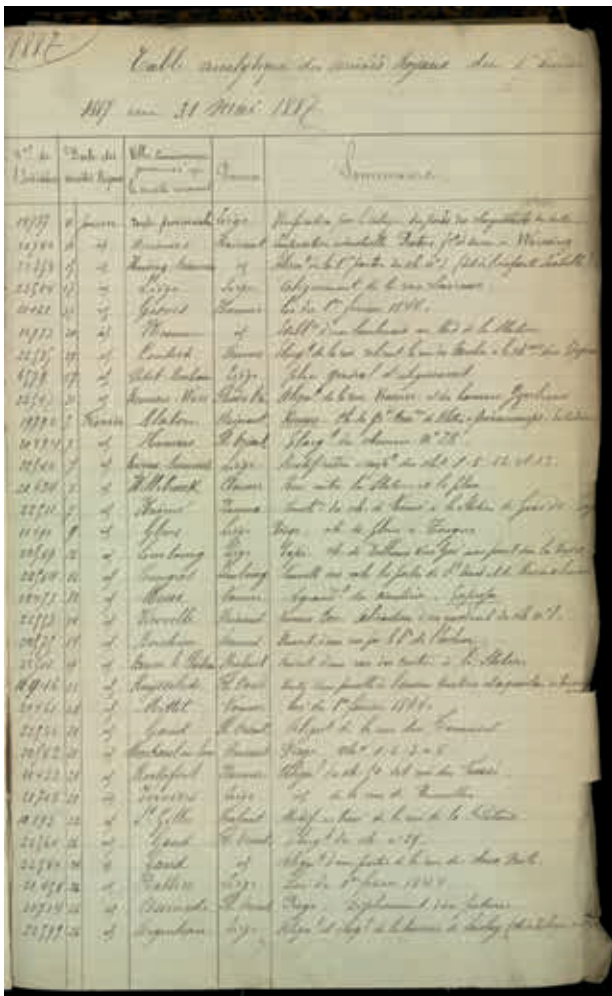
- Antwerpen: www.provant.be/bestuur/grondgebied/gis
- Limburg: www.gis.limburg.be
- Oost-Vlaanderen: www.gisoost.be
- Vlaams-Brabant: www.gdi.vlaamsbrabant.be
- West-Vlaanderen: www.giswest.be

2. Zoeken in de inhoudstafels

Van zodra de datum van een Koninklijk Besluit bekend is, levert het zoekwerk in de reeksen besluiten in principe geen problemen op. In 2013 werden de originele en zeer gedetailleerde inhoudstafels op deze besluiten gedigitaliseerd en online beschikbaar gesteld op de website van het Rijksarchief. Om de digitale beelden te raadplegen, is enkel een kosteloze registratie vereist. De beelden zelf kunnen worden teruggevonden via het zoekwoord 'gemeentewegen' in de algemene zoekrobot 'zoeken in archieven'.

We willen de onderzoeker toch een aantal praktische wenken meegeven. De besluiten uit de 19de eeuw zijn doorgaans allemaal in het Frans opgesteld: pas na de invoering van de wetgeving op het gebruik van talen in bestuurszaken (vanaf 1893) zijn de besluiten afhankelijk van de regio opgesteld in het Frans of het Nederlands. Dit betekent uiteraard ook dat de namen van Vlaamse steden en gemeenten in de inhoudstafels van elke band verfranst zijn tot 1893, wat vaak wijzigingen in de spelling van de plaatsnaam met zich meebrengt.

Een gelijkaardige bemerking geldt voor de notering van de data in de inhoudstafels. Vaak zijn de namen van de maanden september tot december afgekort: *7bre* betekent in dat geval september, *8bre* staat voor oktober, *9bre* slaat op november en *10bre* betekent december. Sommige besluiten hebben betrekking op wijzigingen aan de buurt- of stadswegen in meerdere gemeenten. In dat geval vermeldt de inhoudstafel van de band doorgaans

In elke band treft men een overzichtlijst van de Koninklijke Besluiten aan. © Algemeen Rijksarchief

niet de naam van alle gemeentes, maar *Pl. Com.*, een afkorting die staat voor *plusieurs communes* of 'meerdere gemeenten'. Men mag zich dus niet laten verwarren door deze notatie: de datum van het besluit kan wat dat betreft uitsluitsel geven. Tenslotte dient men er rekening mee te houden dat huidige straatnamen niet altijd in de inhoudstafels worden vermeld. Voor buurtwegen wordt bijvoorbeeld vaak verwezen naar het nummer dat ze in de Atlas der Buurtwegen gekregen hebben.

3. Raadpleging

Wie de juiste referentie heeft gevonden van de datum en het volgnummer van het desbetreffende besluit, heeft de keuze. Een eerste mogelijkheid is zelf een bezoek brengen aan de leeszaal van het Algemeen Rijksarchief in Brussel en er het desbetreffende inventarisnummer aanvragen. Vervolgens kunnen de stukken gefotografeerd worden of op aanvraag door het Rijksarchief gescand worden. Een tweede mogelijkheid is het inventarisnummer

en het volgnummer en datum van het Koninklijk Besluit doorgeven aan het Algemeen Rijksarchief via het e-mailadres algemeen.rijksarchief@arch.be, met de vraag deze te laten inscannen. Hou er in beide gevallen wel rekening mee dat de besluiten en kaarten zijn ingebonden, wat ervoor kan zorgen dat een reproductie langer dan normaal op zich laat wachten en wegens afwijkende formaten hogere kosten met zich mee kan brengen.

4. Bijkomend onderzoek

Eens men de nodige Koninklijke Besluiten heeft gevonden met betrekking tot de lokale (water)wegeninfrastructuur, bestaat de mogelijkheid om het onderzoek verder uit te diepen aan de hand van bijkomend bronnenmateriaal. De onderzoeker moet immers voor ogen houden dat de besluiten slechts een tussenstadium vormen in een lange procedure en dat dus zowel de voorafgaande als de daaropvolgende stadia onduidelijk zijn. Zowel in de archieven van de gemeenten, de wateringeng als de provincies zullen in principe de briefwisseling, de nota's, de afschriften van de Koninklijke Besluiten en hun bijlagen terug te vinden zijn, aangezien de verschillende wettelijke procedures in regel voorschreven dat de lokale instantie een aanvraag moest indienen en de Bestendige Deputatie van de provincie advies diende te verlenen. Bijgevolg bevinden zich heel wat dossiers betreffende wijzigingen aan buurt- en stadswegen in provinciale archieven.

Voor stadswegen bevindt er zich in een kleine reeks dossiers in het archief van het Bestuur der Gemeentewegen meer informatie. Deze dossiers kunnen uiteraard al (iets) meer inzicht bieden in de context van een beperkt aantal besluiten: zij bevatten briefwisseling met gemeenten en de provincies, afschriften van de besluiten en uittreksels uit de beraadslagingen van de gemeente- en/of provincieraad.

Geert Leloup
Assistent, Algemeen Rijksarchief.
Afdeling Toezicht en Advies

Filip Strubbe
Attaché, Algemeen Rijksarchief.
Afdeling Hedendaagse Archieven

BEKNOPTE BIBLIOGRAFIE

COSEMANS A. en LAVALLEYE J., *Inventaire des archives de l'Administration du Waterstaat (1814-1830), d'archives du Ministère des Travaux publics (administration des Ponts et Chaussées) et des fonds Concessions de chemins de fer (etc.) et Chemins de fer vicinaux. Inventaris van het archief "Waterstaat" (1814-1830), van het archief van het Ministerie van Openbare Werken (beheer van Bruggen en Wegen) en van de fondsen Concessies van Spoorwegen (enz.) en Buurtspoorwegen*, Brussel, 1975.

HUYS E. en VANDERMAESEN M., *Polders en wateringen in maritiem Vlaanderen*, Brussel, 2000.

VAN DUYSE D., *Koninklijke Besluiten m.b.t. ons buurtwegennet (1848-1860)*, licentiaats-verhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, 1988.

VANNIEUWENHUYSE J. (red.), *In goede banen? De provincie West-Vlaanderen en het beheer van de buurtwegen 1800-heden*, Brugge, 2005.

VANNIEUWENHUYSE J., *In kaart gebracht. de Provincie West-Vlaanderen en het beheer van de onbevaarbare waterlopen, 1800-heden*, Brugge, 2001.

YANTE Y.-M., *De atlassen van de buurtwegen (ca. 1841-1845), een miskend cartografisch patrimonium, in: Het tijdschrift van het Gemeentekrediet*, XXXIX, 1996.

- 1 Het verschil tussen polders en wateringen schuilt in het feit dat polders gelegen zijn binnen de polderzone en gronden omvatten die door indijking zijn veroverd op de zee of op aan het getij onderhevige rivieren, terwijl wateringen gelegen zijn in overige gebieden, veelal een stroomgebied van een rivier, of een gedeelte daarvan.
- 2 MARÉCHAL G., *Ministerie van Binnenlandse Zaken. Overzicht van Koninklijke Besluiten neergelegd door het Ministerie van Binnenlandse Zaken (Provincie- en gemeentezaken, burgerwacht en militie, benoemingen)*, Brussel, 2003.
- 3 Zie ook de bijdrage over de digitalisering van de atlassen in: VANNIEUWENHUYSE J. (red.), *In goede banen? De provincie West-Vlaanderen en het beheer van de buurtwegen 1800-heden*, Brugge, 2005.
- 4 Geïnteresseerden dienen er echter rekening mee te houden dat krachtens de bepalingen van de Archiefwet de provincies (verplicht) en de gemeenten (optioneel) hun archieven op termijn overbrengen naar het Rijksarchief en dat deze dus mogelijk in de leesalen van deze instelling geraadpleegd kunnen worden. Zo worden de dossiers van de voormalige provincie Brabant inzake de buurt- en stadswegen momenteel al in het Rijksarchief te Anderlecht bewaard.